

Walhalla & Waterloo

Wim Schuurman

'Zien is Kennen!', Petersons Vogelgids en 'Wat vliegt daar?': het assortiment vogelgidsen is even omvangrijk als divers. Hoe anders was de boekenplank van 1860! Hoeveel vogels nog onontdekt en onbeschreven? Vooral de witte vlekken in Neerlands overzeese gebieden waren destijds voor het Leids Museum (nu Naturalis Biodiversity Center) reden een onderzoeker/verzamelaar in dienst te nemen. Zijn naam was: Heinrich Agathon Bernstein. We reizen met hem mee als hij in 1864 zijn prauw van de kant duwt en zich laat afzakken in de boezem van Papoea-Nieuw-Guinea. Zijn missie: Paradijsvogels!

Inschepen en op weg naar Nieuw-Guinea

Het is 8 oktober 1864 als de prauwen 'goed gekalfaat' zijn opgeleverd en de laatste 'toebereidselen' zijn getroffen. Medicijnen, instrumenten, matrozen, jagers, voedsel, kleding en geweren: de met 'rustellozen ijver' behepte Bernstein laat weinig ruimte voor toeval. Dat is geen wonder gezien het prestige dat op het spel staat. Prestige, dat nog het best verwoord wordt door Bernsteins tijdgenoot, de Engelse natuurvorser Alfred Russel Wallace. Wallace, die eerder in de Indische Archipel verbleef en de komst van Bernstein met argusogen bekeek. Wallace schrijft naar het thuisfront: 'De Nederlanders hebben een verzamelaar van het Leids Museum gestuurd. Hij kan met vier jagers in permanente dienst veel meer dan ik ooit zou kunnen doen.' Ondanks de hete adem van de Hollanders stelt hij het thuisfront toch gerust met een opgeruimd: 'I think I have got the cream of it all!'

Vooral dit laatste zinnetje is illustratief voor de competitieve strijd waarin Europese koloniale machten zijn verwickeld. Want wie als eerste nieuwe gebieden ontdekt, ontdekt nieuwe diersoorten en nieuwe diersoorten betekenen kennis en kennis is macht!

Hoe punctueel de voorbereiding ook, Bernstein kan het lot toch ook niet volledig naar zijn hand zetten. Als het gezelschap goed en wel een week onderweg is, zijn zes van zijn matrozen afkerig van het voor hen ongewone zeeleven en deserteren. Ook de door het districtshoofd (Sengadji) aangewezen vervangers hebben zich uit de voeten gemaakt en zijn het bos in gevlucht. De opvarenden die blijven, kennen zo hun eigen problemen: 'Een van mijne matrozen was, des nachts bij het visschen, door eene rog in den voet gestoken, dat hem zoodanig pijn veroorzaakte dat de

man door zijn luid brullen iedereen wakker maakte.'

Brullend personeel is niet het enige wat Bernstein deze expeditie op de proef stelt. Vooral de moessonbuien en de van insecten vergeven rimboe trekken een zware wissel op het gestel van de jonge wetenschapper. Het is 15 december 1864 als hij er voor het eerst melding van maakt zich 'niet recht wel te voelen'. Bernstein is dan al in Sorong, Nieuw-Guinea, het Walhalla van zijn zo begeerde Paradijsvogels.

Dr. H.A. Bernstein

Heinrich Agathon Bernstein werd geboren op 22 september 1828 in Breslau – nu Wrocław (Polen) – en stierf op 1865 in Senapan (Papoea-Nieuw-Guinea). In 1854 verruilde hij zijn vaderland (het toenmalige Pruisen) voor Nederland, waar hij kennismaakte met de grote natuurcollectie van het Leids Museum en zijn directeur Coenraad Jacob Temminck. Het museum benoemde Bernstein – afgestudeerd arts met grote passie voor natuurhistorie – in maart 1859 als officiële verzamelaar in de Nederlandse overzeese gebieden. In deze functie verzamelde de jonge onderzoeker een indrukwekkend aantal objecten: zo'n 4.645 vogelhuiden, 1.000 eieren en 345 nesten, maar ook 10.215 insecten, 181 dieren, 212 reptielen, 211 vissen, 588 weekdieren en 42 kreeftachtigen. Daarnaast zijn een aantal vogelsoorten naar hem vernoemd, zoals de Chinese Kuifstern *Thalasseus bernsteini* en Bernsteins Spoorboekje *Centropus bernsteini*.

Kaart met route naar Nieuw-Guinea van Bernsteins laatste reis.

Paradijsvogels

Paradijsvogels of ‘the cream of it all’, zoals Bersteins beroemde tijdgenoot Wallace eerder schreef. De welhaast mythische vogels die volgens Molukse overlevering naar de zon vlogen en ‘na van dezen den gloed van hunnen verderenpracht ontvangen te hebben’, dood ter aarde vielen. Bernstein weet echter maar al te goed dat de zonnevogels in deze donkere jungle niet voor het oprapen liggen. Zonder goede gids is zoeken zinloos. Voor het eerst in zijn dagboek zien we een duister kantje van Bernstein: ‘Ik liet de Sengadji mededeelen dat ik niet van Sorong zoude vertrekken zonder de verlangde Paradijsvogels, en dat ik, als ook deze tocht vruchteloos bleef, hem even als ook den anderen Sengadji zoude gevangen zetten en laten uithongeren, totdat hij mij vertrouwbare berichten zoude hebben gegeven omtrent de werkelijke verblijfplaats van de *Paradiseidae*.’ Bernstein is geprikkeld, zoveel is duidelijk. Enerzijds door het districtshoofd die hij ervan verdenkt meer moeilijkheden te maken dan eigenlijk nodig is, en anderzijds door zijn sluimerende ziekte die steeds vaker de kop opsteekt. Toch lukt het hem op Sorong een deel van de jackpot te vangen, te schieten of te kopen. Zo brengen zijn jagers hem enkele Koningsparadijsvogels *Cicinnurus regius* en Geelkraagparadijsvogels *Cicinnurus magnificus* en koopt hij van de Papoea’s een Twaalfdradenparadijsshop *Seleucidis melanoleucus* en een Geelkraagparadijsvogel *Diphyllodes*

magnificus (ook wel bekend als Prachtparadijsvogel). Deze laatste voor een saroeng, een wit stuk katoen en vijf messen. De dieren worden gedroogd, geprepareerd en in kisten gestapeld om te worden verscheept naar het Leids Museum in Nederland.

Te heet onder de voeten

Op het personele vlak gaat het Bernstein allerminst voor de wind. Opnieuw zijn vier matrozen weggelopen en hij verdenkt een Imam en de Sengadji van medepllichtigheid. De getergde wetenschapper bindt beide mannen vast op een van zijn prauwen, net zolang tot zijn matrozen weer boven water komen. De gijzeling mist zijn uitwerking niet. Enkele uren later wacht hem een honderdtal tot de tanden bewapende Alfoeren, vastberaden ‘mij te vermoorden en mijne goederen te roven.’ Bernstein voelt zich zonder zijn uitgezwermde jagers weerloos. Toch lukt het hem een éénponder ‘zoodanig te richten dat de kogel door het kreupelhout vliegt waarin de wilden hunne gongs hebben opgehangen.’ De kogel mist rakelings doel waarop de gewapende mannen met hun zwart geschilderde gezichten ‘hunne gongs weder oppakten, en met luid geschreeuw weglieden.’ Dat rakelings doel missen behoeft wel enige nuance; latere bronnen spreken wel degelijk van slachtoffers onder de inlanders.

Na dit voorval wordt het Bernstein te heet onder de voeten. Hij verlaat Sorong en koerst op 14 februari 1865 richting Salawati, het eiland

Chinese Kuifsterns *Thalasseus bernsteini*. Bernstein had de soort tijdens een eerdere reis aangetroffen aan op Halmahera. In 1863 werden deze vogels beschreven door Hermann Schlegel en naar Bernstein vernoemd. Bron: Oregon State University-Flickr/Wikimedia.org.

dat hij de volgende maanden wil ronden. In zijn dagboek maakt hij dan nog sporadisch melding van nieuwe soorten. Fysieke malheur en de daghap voeren de boventoon.

Maandag 10 april

‘Tong dik beslagen en oprispingen. Ajam-pangang (geroosterde kip met kruiden ingewreven).’

Dinsdag 11 april

‘Zeer onwel, duizelig en pijn in de lever. Ajam-pangang met gelei.’

Woensdag 12 april

‘Bitteren smaak en wit beslagen tong. Koffie met twee beschuiten en een ei.’

Donderdag 13 april

‘Suizen in de oren en borstbenauwdheid. Thee, soep en beschuit.’

Vrijdag 14 april

‘Lever aan den ondersten harden rand pijnlijk. Koffie, twee eieren en beschuiten.’

Zaterdag 15 april

‘Duizelig opgestaan, tong iets beslagen. Thee met beschuit.’

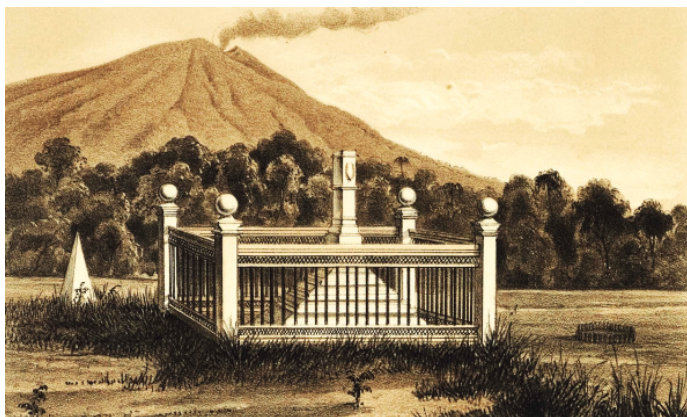
Zondag 16 april

‘Des avonds volkomen duizelig; ik kan nauwelijks iets onderscheiden. Pols steeds 114-120. Ossenhaas met asperges.’

‘Ossenhaas met asperges’, het zullen Bernsteins laatste woorden zijn. Drie dagen later geeft de dan 36-jarige onderzoeker de geest. Het eiland Senepang wordt zijn Waterloo. Zijn bedienden wassen het lijk, bestrooien het met kamfer en varen het in een dichtgetimmerde prauw terug naar Ternate.

Classificeren

Waar de reis voor Bernstein eindigt, begint de zoektocht in Leiden. Een zoektocht naar de juiste classificatie van de door Bernstein verzamelde soorten. Naast zijn bijna microscopisch kleine handschrift, is het vooral de overdaad aan materiaal die medewerkers op hun hoofd doet krabben. Want Bernsteins nalatenschap is indrukwekkend: tijdens zijn verblijf in de tropen

verzamelt hij niet minder dan 4.645 vogelhuiden, 1.000 eieren en 345 nesten.

Menig onderzoeker kan de verleiding niet weerstaan een zelfbedachte soortnaam uit zijn hoed te toveren. Onderzoeker Van Musschenbroek – die ook het dagboek van Bernstein heeft bewerkt – is mild in zijn conclusie over deze al te drieste classificatie. Hij roemt de vlijt van zijn medewerkers en beschrijft in een tijdloze volzin de relatie tussen mens en vogel: ‘Doch verre van ons de bedoeling om hen (de onderzoekers) daarover hard te vallen; hun ijver, hunne hoogstijgende gedachtenvlucht moge bij ons eene enkele maal

een glimlach opwekken, alles zaam genomen vindt die gemoedsbeweging bij ons weerklank, als wij die heerlijke gewrochten der Schepping beschouwen; ongewone vormen wier onvergelykelijke pracht onwillekeurig overal haren invloed doet gevoelen.’

Wat zou Bernstein – in al zijn vezels een wetenschapper – genoten hebben in onze tijd van totale ‘Entzauberung’, waarin iedere vogel tot op de laatste veer is beschreven en wat zou ik, hopeloos romanticus als ik ben, graag in het tijdperk van Bernstein willen leven. Samen met die ‘heerlijke gewrochten der schepping’.

■ W. Schuurman, e-mail: wim.schuurman@hotmail.com.

LITERATUUR:

Jansen, J. (2008): Pioneer of Asian Ornithology Heinrich Bernstein. *BirdingASIA* 10 (2008): 103-107.

Musschenbroek, S.C.J.W. van (1883): Dagboek van Dr. H.A. Bernsteins laatste reis van Ternate naar Nieuw-Guinea, Salawati en Batanta, 17 October 1864-19 April 1865. *Bijdragen Taal-, Land- en Volkenkunde Nederlandsch-Indië* 31:1-258.

Aragón en de Ebrodelta

Tekst en tekeningen: Eddy Janssens

Na twee weken Frankrijk reden we in mei 2009 via de Somporttunnel (Pyreneeën) de regio Aragón in Noordoost-Spanje binnen. In de buurt van de stad Caspe was voor een week een huisje gehuurd. Gebieden als El Planerón, Los Monegros (Aragón) en de delta van de Ebro (Catalonië) beloofden veel vogelkijkplezier.

Terwijl wij reden over de N7 richting Jaca zweefden enkele Rode Wouwen *Milvus milvus* boven ons. Tussen Jaca en Huesca vloog een Ooievaar *Ciconia ciconia* met ons mee. In noordelijke richting, hoogstwaarschijnlijk op trek, passeerde een Visarend *Pandion haliaetus*. Deze soort broedt in Spanje voornamelijk op de Balearen.

Mijn vrouw had inmiddels het stuurwiel overgenomen en merkte in de verte een groep witte vogels op. Ze vlogen naar ons toe.

‘Meeuwen,’ dacht ik. Ze kwamen langs op een vijftigtal meters. Het bleken Ralreigers *Ardeola ralloides* te zijn. Neen, ik was niet ingedut, ik droomde niet; het waren echt vijftien Ralreigers.

Zaragoza voorbij, aan Fuentes de Ebro, verlieten we de autobaan en reden richting Belchite. Net voor dit stadje tankten we. De pompbediende wees tijdens het tanken naar het oude gedeelte van Belchite en probeerde

ons in het Spaans duidelijk te maken dit zeker niet links te laten liggen. Tijdens de Spaanse Burgeroorlog (1936-‘39) werd Belchite in 1936 door het Francoregime plat gebombardeerd. Je kan er een wandeling door de verwoeste stad maken. Mijn vrouw deed dat, ik wachtte aan de vernielde kerk. Om stil van te worden.

Na de oorlog heeft men de ruïnes laten staan en er pal naast een nieuwe stad gebouwd. Daar moesten we zijn in het ‘Centro de interpretación de las Estepas del Valle del Ebro’ om informatie te verkrijgen over het steppegebied ‘El Planerón’. Achter de balie van het informatiecentrum stonden twee vriendelijke oudere dames. Ze spraken uitsluitend Spaans. Hier was ik op voorzien; een collega van mijn vrouw had mijn vragenlijst naar het Spaans vertaald. De dames vonden het leuk en duidden aan op een streekkaart waar de vogelsoorten zich bevinden. De Grote Trap